

Válasz az opponensi véleményekre

Benczes Réka: *Rhyme over Reason: Phonological Motivation in English*
c. MTA doktori értekezés

Opponensek

Dr. Imrényi András, PhD

Prof. Dr. Ladányi Mária, DSc

Prof. Dr. Varga László, DSc

Bevezetés

Először is szeretnék köszönetet mondani opponenseimnek rendkívül alapos és konstruktív bírálaikért. Külön köszönöm méltató szavaikat és azt a jószándékot, amit munkám iránt tanúsítottak. Véleményükkel jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy eddigi kutatási eredményeimet tovább gondoljam, és felvetéseiket, javaslataikat, példákat jövőbeni vizsgálódásaimba beépítem. Válaszomat három fő kérdés köré csoportosítva fogalmazom meg: a) önkényesség vs. motiváció; b) elméleti keret; és c) a jakobsoni modell. Igyekszem mindhárom kérdéskör tárgyalása során kitérni azokra a specifikus kritikákra is, amelyeket az opponenseim külön-külön megfogalmaztak.

Önkényesség vs. motiváció

A könyv egyik kiinduló hipotézise, hogy az angol szókészletben a hangalak és jelentés közötti kapcsolat sokkal nagyobb mértékben motivált, mint ahogyan azt korábban a nyelvtudományban feltételezték. Bírálóim azonban felvetik, hogy a könyvben tárgyalt, nem önkényes kapcsolatokra épülő szavak, szószervezetek meglepte még nem érvényteleníti az önkényesség doktrínáját (ld. Varga László megjegyzését, miszerint „a szavak nagy részében a hangalak és jelentés kapcsolata önkényes” – 5. old.). Ladányi Mária „eltúlzottnak” tartja a könyv azon megállapítását, miszerint a nyelv a „fonológiai motiváció értelmében is egészében véve motivált” (ibid.), és azt állítja, hogy a motiváció fogalma a könyv 172. oldalán több szinten is „egybecsúszott”: a motiváltság fonológiai értelmezése összemosódott a szélesebb, langackeri értelmezéssel.

Úgy vélem, hogy a (szűkebb értelemben vett) fonológiai motiváció a nyelvi motiváció általánosabb felfogásának egy manifesztációja (erről az általánosabb felfogásról lásd Tolcsvai Nagy 2017: 54 definícióját: „A hangzás és a jelentés közötti kapcsolat a beszélők számára általában motivált, nem önkényes. A hangzás felidézi a jelentést, és fordítva is, egy-egy jelentés vagy fogalom képes fonológiai szerkezeteket felidézni”), és a kettő szükségszerűen egybecsúszik. A könyvben *fonológiai motiváció* alatt azokra a fonológiai jelenségekre utalok, amelyeknél a hangalak befolyással bír a jelentésre, azaz nem önkényes kapcsolatok alakulnak ki i) hangalak és jelentés; illetve ii) hangalak és hangalak között. A kötetben a hangalak és jelentés közötti motivációs kapcsolat irányultsága nincs specifikálva, vagyis annak kétirányúsága biztosított – a hangalak tükrözheti, de alakíthatja is a jelentést.

A kötetben használt definíciónak az az előnye, hogy a hangalak és jelentés közötti nem önkényes kapcsolatok sokkal szélesebb spektrumát képes lefedni, mint ami például az ikonicitással (ld. Radden – Panther 2004) vagy a hangszimbolikával (ld. Székely 2015) foglalkozó szakirodalomban található. A fogalom inkluzivitása (tehát annak sokféle nyelvi jelenségre való alkalmazása) egyben azt is jelenti, hogy a fonológiai motiváció és

általánosabb szinten a nyelvi motiváltság összeérhet, hiszen más típusú, irányú és jellegű motiváltságot feltételez egy hangutánzó szó, egy fonosztéma, egy félrehallás (*mondegreen*), vagy akár egy rímelő boltfelirat.

Nevezük bárhogy is, a hangalakra való fókuszáltság, illetve a hangalak és jelentés közötti motivált kapcsolat feltételezése nyelvünk egyik alakító tényezője. Alapvető szerepet töltött be a nyelvevolúcióban (Palmer és mtsai. 2014; Perniss – Vigliocco 2014) és meghatározó tényező a nyelvsajátításban is (Bentin 1992; Bryant és mtsai. 1990). Jelentősége a felnőtt beszédben is kiemelkedő, függetlenül attól, hogy mennyire tartjuk az ikerszavakat vagy a rímelő összetételeket produktív sémáknak (ld. Ladányi Mária kritikája, miszerint a könyvben tárgyalt sémák aránya „a nyelvhasználat egészében mégsem meghatározó” – 10. old.). A könyvben bemutatott morfológiai (és azon túli) jelenségek a fonológiai motiváció kézzelfogható lenyomatai – de a jelenség tényleges kiterjedésének vizsgálata (számszerűsíthető eredményekkel alátámasztva) több szempontból sem reális.

Egyrészt, a fonológiailag motivált szavak vagy kifejezések aránya és szerepe beszédhelyzettől, kontextustól függően eltérhet – nagyobb arányú például a hangutánzó szavak vagy ikerszavak aránya a dajkanyelvben, mint egy felnőtthez intézett beszédben (Ferguson 1978). Másrészt, igen eltérő vélemények vannak arról, hogy mit nevezhetünk fonológiailag motivált jelenségnek. Az angol nyelvű szakirodalomban fellelhető fonosztémák listái például komoly eltéréseket mutatnak, és nincs konszenzus arra vonatkozóan, hogy milyen szegmenseknek kellene idetartozniuk. Az egyik legelső, fonosztémákról szóló munkában Bloomfield (1933) csupán négy szóeleji (*fl-*, *gl-*, *sn-* és *b-*) és két szóvégi fonosztémát azonosít, és még Bolinger (1950) tanulmánya is, ami az egyik legátfogóbb kutatás a témában, csak néhány fonosztémát említ (többek között *fl-*, *gl-*, *tw-* és *-ump*). Ehhez képest Hutchins (1998) empirikus kutatáson alapuló listája már több tucat fonosztémát közöl. Az eltérésekből adódóan nagy különbségek alakulhatnak ki abban, hogy mekkora a hangszimbolikus szavak aránya egy nyelvben. Householder (1946; idézi Waugh 1993: 80) például a standard angol szókészlet 75 %-át tekinti valamilyen formában fonosztéma-alapúnak – tehát hangszimbolikusnak –, és Householder szerint további 16 %-nál nem zárható ki a hangszimbolikán alapuló asszociáció lehetősége. A magyar nyelvet tekintve Benő és Szilágyi (2015) hét, hangulatfestőnek tekintett hangzássémát vizsgált,¹ és arra a következtetésre jutott, hogy már e hét sémához is a *Magyar értelmező kéziszótár* igéinek mintegy 4,5 %-a tartozott. Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy „legalábbis a magyar nyelvre biztosan nem áll az a már-már dogmává merevedett saussure-i tétel, miszerint a motivált szavak száma elhanyagolhatóan csekély lenne” (Benő – Szilágyi 2015: 49).

Harmadrészt, a fonológiai motiváció egyszerre szubjektív és relatív jelenség. Szubjektív abban az értelemben, hogy eltérések adódnak beszélők között arra vonatkozóan, hogy egy-egy szót vagy kifejezést mennyire tekintenek motiváltnak (Waugh 1993: 75; Benő – Szilágyi 2015: 50). A fonológiai motiváció ugyanakkor relatív is – ami azt jelenti, hogy egy-egy hangséma motiváltságát a közvetlen fonológiai és szemantikai kontextus is befolyásolja. A méret és hangzás közötti hangszimbolikus kapcsolat például fokozatosságot mutat: minél több, „nagytságot” kifejező fonéma azonosítható egy szóban, annál nagyobbak ítéljük azt a

¹ A sémák a következők: CVC:An (*buggyan*), C(C)VC:Ant (*pillant*), C(C)VC:Og (*battyog*), CO₁CO₁g (*csepeg*), CVCOg (*vacog*), C(C)V:COg (*gágog*), CV(:)C₁C₂Og (*kuncog*).

tárgyat (Patrick – Zachary 2011). Dingemanse és mtsai. (2016) pedig rámutatnak, hogy néha csupán a jelentés tudatában vagyunk képesek egy adott szó fonológiai motiváltságát azonosítani (és egyben értékelni is). Ez a helyzet áll fenn a hangutánzó szavak esetében is, amelyeknél a jelentés miatt „halljuk” az asszociált hangot. A hangok ugyanis önmagukban nem hordoznak jelentést – csak akkor kerül hangutánzó jellegük előtérbe, amikor jelentéssel párosulnak. Bármely, hanggal asszociált szó hangutánzóknak tűnhet, akkor is, ha a jelentés eredetileg nem alapult ilyen (vélt) hasonlóságon.

A fonológiai motiváció nem szabály vagy séma, hanem a nyelvben működő „holisztikus elv” (Szili 2015: 66) – mint ilyen, áthatja a „nyelv erős, produktív” sémáit is (az utóbbi idézet Ladányi Mária bírálatából származik, 10, old.) és befolyással bír az új szavak és kifejezések alakjára és jelentésére is. Az elmúlt hónapokban például látványosan megszorodtak a koronavírushoz köthető hapaxok (ld. Veszelszki 2020), amelyek többnyire produktívnak (és erősnek) mondható sémák alapján keletkeztek, de a kifejezések létrejöttét sok esetben a fonológiai motiváció befolyásolta. Ilyen például az *aperitif törzs* („A járvány kezelésére létrejött operatív törzs humoros névváltozata”), ami egy teljesen szokványosnak és produktívnak tekinthető [N+N] összetétel. A kifejezés létrejöttét azonban minden bizonnyal a nyelvben már meglévő *operatív törzs* szolgáltatta, hiszen a szemantikai disszonancia (és humor) az *aperitif* és az *operatív* hangalaki hasonlóságán alapul. A járványnak köszönhetően számtalan új kifejezés jött létre szóösszevonás útján is, amelyeknél a forrásszavak fonetikai átfedésben vannak, tehát kialakulásuk a fonológiai motivációnak (is) köszönhető. Ilyen, fonológiai motiváción alapuló szóösszevonás a *covidinka* (coviD + Dinka; illetve a *kövidinka* szóhoz való hasonlóság; „A betegséggel nem foglalkozó személy, aki tagadja a vírus létezését vagy lebecsüli a tüneteit, ezért a járvánnyal kapcsolatos utasításokat sem tartja be”), a *kajantén* (KAja + KARantén; „A karantén ideje alatt elkészített ételek, amelyeket ezen a néven osztottak meg a közösségi médiában”), a *karantéboly* (karanTÉN + TÉboly; „Idegeskedés a járvány miatt”) vagy a *karantének* (karanTÉN + ÉNek; „A karanténról szóló dal”).²

Mindaz egyáltalán nem jelenti azt, hogy a nyelvben ne lenne önkényesség (és ezt nem is állítom a könyvben). Már Saussure (1915/1959) is megjegyezte, hogy egyetlen nyelv sem teljesen önkényes, és egyetlen nyelv sem teljesen motivált – minden nyelv valahol e két szélsőség között, egy kontinuumon helyezkedik el. A kérdés az, hogy e két elv közül melyik az erősebb, meghatározóbb a nyelv felépítését tekintve. A könyvben azt szerettem volna bemutatni, hogy a motiváltság nem csupán a szókészlet egy szegmensének (a hangutánzó vagy hangszimbolikus szavaknak) a sajátja, hanem ugyanolyan rendszerező elv lehet, mint az önkényesség. Következésképpen a nyelvről alkotott modelljeinket és elméleteinket ennek megfelelően kell alakítani (Dingemanse és mtsai. 2015). A motiváltság kiterjedtségének (és produktívitasának) felméréséhez azonban még további kutatások szükségesek.

Elméleti keret

A könyvben olyan jelenségekkel foglalkozom, amelyek nem szükségszerűen produktívak és szabályalapúak, és amelyek nem illeszkednek szigorú morfológiai definíciókba vagy kategóriákba. Ebből adódóan a kötetben Schmid (2011) alapján a morféma, mint kategória prototípus-alapú megközelítését javaslom, ami kiterjeszhető olyan szavakra is, amelyeknek alkotóelemei a forma és jelentés közötti kapcsolat kevésbé egyértelmű manifesztációi. A

---

² A példák forrása Veszelszki (2020).

morfémát, mint kategóriát tehát nem vetem el (ld. Varga László bíralata), de szakítok annak hagyományos, rigid kategóriaként való értelmezésével.³ Nyelvtudásunk ugyanis alulról szerveződik, és a nyelvvel való tapasztalataink alakítják azt (Taylor 2002: 27). Nem tudatosan bár, de képesek vagyunk azonosítani és használni azokat a generalizációkat, amelyek a hangalak és jelentés kapcsolatán alapulnak, a grammatika minden szintjén.⁴ Ezek a generalizációk nem feltétlenül prediktív jellegűek (ld. Kelly 1992), de nap mint nap támaszkodunk ezekre a korrelációkra (ld. pl. Bergen 2004).

Ezeket a korrelációkat egy olyan használatalapú, konnekcionista modellben lehet értelmezni, amely a morfémát is alulról szerveződő (*bottom-up*) jelenségként kezeli. A morfémák a szavak között meghúzódnó dinamikus kapcsolatok alapján jönnek létre, és eltérő erősségűek lehetnek, attól függően, hogy mennyire beágyazott az adott morféma egy szó jelentésében (pl. az *-er* szuffixum beágyazottsága fokozatosságot mutat a *baker*, *dresser* és *corner* szavakban). A fokozatosság elve valósul meg a fonesztémák esetében is, azaz egyes fonesztémák tipikusabbnak számítanak másokhoz képest (pl. *-oil*).

Ladányi Mária bírálatában megjegyzi, hogy a könyvben nagyobb hangsúlyt kellett volna helyezni a *figyelemirányítás* általános fogalmára, annak érdekében, hogy a szöveg jobban illeszkedjen a kognitív nyelvészeti kerethez (11. old.). Teljes mértékben egyetértek a figyelemirányítás jelentőségével és a kommunikációban betöltött központi szerepével. A figyelemirányítás – azaz *attention* – a kognitív nyelvészeti szakirodalomban olyan alapvető képességnek számít, mint a kategorizáció vagy a percepció (Langacker 2014: 1). Tolcsvai Nagy (2017: 28) a beszélő és a hallgató közötti közös figyelemirányítást szintén a nyelvi tevékenység alapvető elemének tekinti, és olyan tudatos cselekvésként jellemzi, amelynek során „mindkettejük figyelmének középpontjában ugyanaz a dolog, esemény áll az adott pillanatban, [...] és azért sikeres [e közös cselekvés], mert mindketten képesek a figyelemirányításra (mindketten intencionális lények), és ezt is tudják egymásról”.

A figyelemirányítás – azaz *attention* – ezen definíciója véleményem szerint nem azonos a könyvben többször említett figyelemfelkeltés (vagy figyelemfelhívás) jelenségével. Az utóbbi arra a jelenségre utal, amikor a folyamatosan növekvő információ-dömping következtében egyre szellemesebb, játékosabb és kreatívabb kifejezésekre van szükség ahhoz, hogy felkeltsük az olvasó/hallgató figyelmét – például rímen és alliteráción alapuló szóösszetételekkel vagy szószerkezetekkel. Nem ritka, hogy az újonnan képzett kifejezésben nagyobb hangsúlyt kapnak a fonológiai aspektusok, mint a szemantikai tényezők (azaz az összetételi tagok minél adekvátabb kiválasztása és az információ minél pontosabb közvetítése). A figyelemfelkeltés jelen értelmezése sokkal specifikusabb tehát, mint a kognitív nyelvészetben használt figyelemirányítás definíciója.

---

³ Erről az álláspontról Gundersen (2001: 126) ekképp ír: „I do believe that it is psychologically valid to say that the English word *falsehood* may be divided into two components: *false* and *hood*. But firstly, [...] the status of such components is not that of building blocks. Rather, they are secondary to the word as a whole, and can only be singled out *on the basis of relations to other items* in the web that makes up morphology.” (kiemelés tőlem, BR)

⁴ Mivel a sémák lexikai tudáshoz kötöttek, eltérések lehetnek beszélők között a generalizációk (és szubgeneralizációk) tekintetében (Booij 2010: 89).

A kötetnek nem volt célja a kognitív nyelvészet alapvető fogalmainak, vezérlő elveinek teljeskörű átvétele vagy ismertetése – szerkesztői kérésnek eleget téve a kötet egy szélesebb olvasóközönséget (tehát nem kizárólag kognitív nyelvészeket) igyekezett megszólítani.⁵ Az angol szókészleten végzett kutatásaim képezték a kötet gerincét, és ebből adódóan az angol szókészlet állt a kötet (illetve a kutatás) fókuszában is. Ebből adódóan nem tértem ki más nyelvekre, pl. a magyarra sem (ld. Imrényi András és Ladányi Mária bírálata – Ladányi Mária szerint „fel lehetett volna használni a kötetben több, a témába vágó eredeti magyar eredményt is” – 1. old.).

Bár a kötet ugyan nem tért ki rá, de jelenleg is több olyan kutatásban veszek részt, amelyek a magyar nyelv fonológiai motiváltságával foglalkoznak. Tagja vagyok egy nemzetközi projektnek, amely több tucat európai nyelv hangutánzó szavait vizsgálja, és célja, hogy feltérképezze a motiváltság és az önkényesség viszonyát a hangutánzó szókészletben. Emellett Kovács Gábor kollégámmal a magyar fonesztémák jelenlétét vizsgáljuk statisztikai módszerekkel – előzetes eredményeink alapján például kijelenthető, hogy a *Magyar Szentimentszótár* pozitív, illetve negatív polaritású szavainak fonológiai összetétele és a szentiment között egyértelmű összefüggés van. Ezekről a kutatásokról a jövőben reményeim szerint részletesen is be tudok majd számolni.

A jakobsoni modell

A kötet abból a megállapításból indul ki, hogy míg Jakobson (1960) hangsúlyozta, hogy egy üzenet egyszerre több funkciót is betölthet, a modernkori nyelvtudomány hajlamos az üzenet tartalmára helyezni a hangsúlyt, háttérbe szorítva annak formai, alaki tulajdonságait. Az elmúlt évtizedekben az a hibásnak tekinthető szemlélet alakult ki, hogy az ún. referenciális funkció egyben a nyelv „alapfunkciója” is (ld. Waugh 1980), ami egyben azt is jelentette, hogy számos meghatározó munkában a Jakobson (1960) által azonosított többi funkciót, mint pl. a poétikait, amely az üzenet formai, hangalaki szempontjaira fókuszál, a normálistól eltérőnek, sőt deviánsnak minősítették.

Ezzel szemben a kötetben azt hangsúlyozom, hogy érzékenyek vagyunk a nyelv hangzására. Norrick (1993: 131) szerint a nyelvi játék annyira alapvető eleme a mindennapi kommunikációnak, hogy „a társalgás inkább a performancia és a szórakozás felé irányul, mintsem az információ minél eredményesebben történő átadására”. Mindennapi nyelvhasználatunk tehát „játékos, metaforikus, a hangalakra és a nyelvi kódra fókuszált, nem önkényes, hanem jellegzetesen motivált” (Hall 2001: 81), éppen ezért a referenciális funkcióval való szembeállítás nem csak hogy megalapozatlan, de nem is nyújt valós képet a nyelv működéséről.

Varga László felteszi a kérdést, hogy miért vannak bekeretezve a funkciók a 7.1-es, illetve a 7.2-es ábrán. A keret a funkciók közötti hierarchiát igyekszik megjeleníteni. Az eredeti jakobsoni modellhez képest (lásd 7.1-es ábra), amely nem differenciál egyértelműen a funkciók hangsúlyosságát illetően, a 7.2-es ábra a poétikai funkció elsőbbségét, központiségét tükrözi (a referenciális, fatikus és metalingvális funkciókhoz képest). Varga

---

⁵ Ld. Reader „A” véleményét a kézirat-tervezetről: „More generally, I would advise the author to write the book in such a way that it is not only interesting for adherent [sic] of Cognitive Linguistics, but also for researchers working in other frameworks”.

László és Imrényi András is kérdésként fogalmazza meg, hogyan tudja a poétikai funkció „magában foglalni” (eredetileg *subsume* a szövegben, ld. 174. old.) a másik három funkciót.⁶

Fenntartom azt az állítást, hogy a poétikai funkció képes referenciális, fatikus és metalingvális funkciót is betölteni a fonológiai motiváltság különböző formáin keresztül, és ebből adódóan a poétikai funkció ezekhez a funkciókhoz képest elsőbbséget élvez.

Részleteiben is kifejtve:

- a) Referenciális funkció: Számtalan példát szolgáltat a könyv arra a jelenségre, hogy miként válhat a hangalak jelentéssel bíróvá – ld. pl. a fonesztémák vagy a rímelő összetételek. A kötetben részletesen bemutatom, hogy az utóbbiak esetében a rímalapú séma például szemantikai tartományokhoz köthető (ezek az intimitás, a kontraszt, a megvetés, és az intenzifikáció).
- b) Fatikus funkció: A fatikus funkció Jakobson (1960: 355) szerint arra irányul, hogy kialakítsa vagy fenntartsa a beszélők közötti kapcsolatot vagy a csatornát. Maga a nyelvi játékoság, a nyelvi leleményesség pontosan ezt a célt szolgálja. Az alliteráció és a rím használata a szóképzésben ugyanis élvezetet nyújt a beszélő számára, de megkívánja a befogadó aktív részvételét is, aki méltányolja, értékeli a nyelvi leleményességet. Ebben az értelemben az alliteráló és rímelő, kreatív szerkezetek elősegít(het)ik a beszédpartnerek közötti összetartozás, kötődés, kapcsolat kialakulását vagy fenntartását (Aczél 2014; Sherzer 2002; Long – Graesser 1988).⁷
- c) Metalingvális funkció: Számos kutatás szól a hangalaki motiváltság nyelvvelsajátításban betöltött szerepéről (ezzel a témával a könyv 2. fejezetében foglalkozom részletesen). Eszerint már újszülötteknél is kimutatható egyfajta figyelem vagy szenzitivitás a nyelv fonotaktikai jellegzetességei iránt (ez az akusztikai érzékenység támogatja a tartalmas szavak és a funkciószavak korai megkülönböztetését – ld. Gervain – Mehler 2010). A hangszimbolika nyelvvelsajátításban betöltött meghatározó voltáról Imai és Kita (2014) ír részletesen, akik a hangszimbolikára mint *scaffolding mechanism*-re (alátámasztó, megtámasztó mechanizmus) tekintenek, amely elősegíti a hangalak és jelentés közötti asszociációk felismerését a nyelvvelsajátítás korai szakaszaiban.

A jakobsoni modell alkalmazása kapcsán felmerült az a kritika Ladányi Mária és Imrényi András részéről, hogy a modell nem elég dinamikus, sőt, statikus, „mert elkülöníti a két beszélőtársat egymástól, nem vesz tudomást a kommunikáció időben történő jellegéről” (Tolcsvai Nagy 2020: n.p.; idézi Imrényi, 3. old.). Ladányi Mária szerint a jakobsoni modell helyett egy olyan kommunikációs modellt kellett volna alkalmazni, amely jobban illeszkedik a kognitív nyelvészeti felfogáshoz, és amely során a „beszédpartnerek közösen hoznak létre jelentéseket” (Ladányi, 12. old.).

A megfogalmazott kritikákkal részben egyetértek – mindenképp dinamikusabbnak hat Tátraiak (2011: 39) a nyelvi tevékenységet ábrázoló módosított modellje, amely figyelembe veszi „a diskurzus résztvevőinek egymás iránti figyelmét, az interperszonális

⁶ Erről részletesen a könyv 175–81. oldalain írok.

⁷ És lásd még az orális kultúrákat, amelyeknél „minden kifejezés és gondolat valamilyen mértékben formulaszerű” (Ong 1982/2002: 35).

kapcsolatteremtést is” (ibid., 40. old.). A jakobsoni modell ezzel szemben statikusabbnak, egyszerűbbnek hat. A modell egyszerűsége azonban nem jelenti azt, hogy Jakobson (1960) nem tartotta fontosnak a közös figyelemirányítást és jelentésképzést. Ezt az aspektust véleményem szerint lefedi a fatikus funkció, amelynek Jakobson (1960: 355) szerint az a szerepe, hogy a befogadó figyelmét *felkeltse vagy fenntartsa*. Ez mindenképp egy közös figyelmi jelenet meglétét feltételezi. Azt mondhatjuk tehát, hogy Jakobson (1960) modellje nem inkompatibilis egy kognitív nyelvészeti megközelítéssel, és modelljének egyértelmű előnye, hogy a nyelvi funkciók (és itt különösen a poétikai) jobban előtérbe tudnak kerülni.

Végül, de nem utolsósorban Varga László megjegyzi, hogy „a poétikai funkció több és más is lehet, mint fonológiai motiváltság: eszköztárába olyan gondolati elemek, metaforák, metonímiák is tartozhatnak, amelyek nem fonológiailag motiváltak” (6–7. old.). A metaforák, metonímiák poétikai elemként való kategorizációja több szempontból is problémás. Először, a metafora és a metonímia nem csupán költői kép (avagy szókép – ld. klasszikus retorika, Adamik 2005), hanem megismerési folyamat. Gondolkodásunk építőköveinek tekinthetők, amelyek metaforikus és metonimikus nyelvi kifejezésekben öltenek testet – szinte észrevétlenül – a mindennapi nyelvhasználatban (Lakoff – Johnson 1980; Kövecses – Benczes 2010). Számos kutatás bizonyította, hogy a metaforák kihatnak gondolkodásunkra és ítéletalkotásainkra (pl. Hendricks – Boroditsky 2016; Lee – Schwarz 2014; Thibodeau – Boroditsky 2011), és befolyással bírnak észlelésünkre is (Gallagher és mtsai. 2013; Gentner – Gentner 1983; Landau és mtsai. 2014). Másodszor, a metaforák és metonímiák poétikai funkcióként való értelmezése felveti a jelentés szó szerinti és figuratív megkülönböztetését, tehát azt a tézist, hogy a jelentés (és gondolkodás) alapvetően szó szerinti. E megközelítés szerint a metaforikus kifejezések a nyelvhasználatban ornamentális jellegűek és jelentésük (tartalmuk) kifejezhető egy szó szerinti parafrázissal (ld. Searle 1969). Kognitív pszichológiai kutatások azonban arra engednek következtetni, hogy a metaforákat egy adott kontextuson belül gyorsan és szinte automatikusan dolgozzuk fel (a szó szerinti jelentéshez hasonlóan – ld. Gibbs – Colston 2012), ami megkérdőjelezi a szó szerinti és a figuratív jelentés distinkcióját (Carston 2012).

Összegzés

Végezetül szeretném ismét megköszönni mindhárom opponensemnek alapos és gondolatébresztő bírállataikat. Megjegyzéseik komoly segítséget nyújtottak számomra ahhoz, hogy újragondoljak néhány kérdést. Egyúttal ösztönzést is adtak a folytatáshoz: Ladányi Mária és Imrényi András javaslatára szeretnék a jövőben kialakítani egy olyan, módosított jakobsoni modellt, amely jobban tükrözi a nyelvi tevékenység társas és dinamikus jellegét. Varga László javaslatára szeretném bővíteni a hangalaki motiváltság jelentéskörét prozódiai jelenségekkel, annak érdekében, hogy teljesebb képet kaphassunk arról, ténylegesen mekkora szerepet játszik a hangzás a jelentésalkotásban.

Budapest, 2020. november 13.

Dr. Benczes Réka

Hivatkozások

Aczél, Petra. 2014. Expressivity and emotion in visionary rhetoric. In: Kristóf Nyíri – András Benedek (szerk.), *The Power of the Image: Emotion, Expression, Explanation*. Frankfurt-am-Main: Peter Lang, 61–72.

- Adamik, Tamás. 2005. A szóképek rendszere az antik retorikában. In A. Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.), *A szóképek és a szónoki beszéd*. Budapest: Trezor, 19–32.
- Benő, Attila – Szilágyi N. Sándor. 2015. Hangzásséma és motiváltság a hangutántzó és hangulatfestő igéink körében. In: Kádár Edit és Szilágyi N. Sándor (szerk.), *Motiváltság és nyelvi ikonicitás*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 43–57.
- Bentin, Schlomo. 1992. Phonological awareness, reading, and reading acquisition: A survey and appraisal of current knowledge. *Haskins Laboratories Status Report on Speech Research* SR-111/112: 167–80.
- Bergen, Benjamin K. 2004. The psychological reality of phonaesthemes. *Language* 80 (2): 290–311.
- Bloomfield, Leonard. 1933. *Language*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Bolinger, Dwight L. 1950. Rime, assonance, and morpheme analysis. *Word* 6 (2): 117–36.
- Booij, Geert. 2010. *Construction Morphology*. Oxford: Oxford University Press.
- Bryant, P.E. – M. MacLean – L.L. Bradley – J. Crossland. 1990. Rhyme and alliteration, phoneme detection, and learning to read. *Developmental Psychology* 26 (3): 429–38.
- Carston, R. 2012. Metaphor and the literal/nonliteral distinction. In: Keith Allan – Kasia M. Jaszczolt (szerk.), *Cambridge Handbook of Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 469–92.
- Dingemanse, M. – D.E. Blasi – G. Lupyan – M.H. Christiansen – P. Monaghan. 2015. Arbitrariness, iconicity, and systematicity in language. *Trends in Cognitive Sciences* 19 (10): 603–15.
- Dingemanse, M. – W. Schuermer – E. Reinisch – S. Tufvesson – H. Mitterer. 2016. What sound symbolism can and cannot do: Testing the iconicity of ideophones from five languages. *Language* 92 (2): e117–e133.
- Ferguson, Charles A. 1978. Talking to children: A search for universals. In: J.H. Greenberg (szerk.), *Universals of Human Language*. Stanford, CA: Stanford University Press, 176–89.
- Gallagher, L. et al. 2013. A randomized-controlled trial of using a book of metaphors to reconceptualize pain and decrease catastrophizing in people with chronic pain. *Clin. J. Pain* 29 (1): 20–5.
- Gentner, Dedre – Donald R. Gentner. 1983. Flowing waters or teeming crowds: Mental models of electricity. In: D. Gentner – A.L. Stevens (szerk.), *Mental Models*. New York: Erlbaum, 99–129.
- Gervain, Judit – Jacques Mehler. 2010. Speech Perception and Language Acquisition in the First Year of Life. *Annual Review of Psychology* 61: 191–218.
- Gibbs, Raymond W. – Herbert L. Colston. 2012. *Interpreting Figurative Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press
- Gundersen, Helge. 2001. Building blocks or network relations: Problems of segmentation. In: H. Gram Simonsen – R. Theil Endresen (szerk.), *A cognitive approach to the verb. Morphological and constructional perspectives*. Berlin & New York: Mouton de Guyter, 95–128.
- Hall, Geoff. 2001. The poetics of everyday language. *CAUCE, Revista de Filología y su Didáctica* 24: 69–86.
- Hendricks, R.K. – L. Boroditsky. 2016. Emotional implications of metaphor: Consequences of metaphor framing for mindset about hardship. In: D. Grodner et al. (szerk.), *Proceedings of the 38th Annual Conference of the Cognitive Science Society*, 1164–9.
- Hutchins, Sharon S. 1998. The psychological reality, variability, and compositionality of English phonaesthemes. PhD thesis, Emory University. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Imai, Mutsumi and Sotaro Kita. 2014. The sound symbolism bootstrapping hypothesis for language acquisition and language evolution. *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 369: 20130298.
- Jakobson, Roman. 1960. Closing statement: Linguistics and poetics. In: Thomas A. Sebeok (ed.), *Style in Language*. Cambridge, MA: MIT Press, 350–77.
- Kövecses, Zoltán – Benczes Réka. 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai.
- Landau, M.J. et al. (2014). The college journey and academic engagement: how metaphor use enhances identity-based motivation. *J. Personal. Soc. Psychol.* 106: 679–98.
- Lakoff, George – Mark Johnson. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 2014. Conceptualization, symbolization, and grammar. In: Michael Tomasello (szerk.), *The New Psychology of Language: Cognitive and Functional Approaches to Language Structure, Volume I. Második kiadás*. New York: Psychology Press, 1–37.
- Lee, S.W. – N. Schwarz. 2014. Framing love: When it hurts to think we were made for each other. *J. Exp. Soc. Psychol.* 54: 61– 7.
- Long, D. L. – A.C. Graesser. 1988. Wit and humor in discourse processing. *Discourse Processes* 11: 35–60.
- Norrick, Neal R. 1993. *Conversational Joking: Humour in Everyday Talk*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Palmer, Gary B. – Jennifer Thompson – Jeffrey Parkin – Elizabeth Harmon. 2014. The ceremonial origins of language. In: Masataka Yamaguchi – Dennis Tay – Benjamin Blount (szerk.), *Approaches to Language*,

- Culture and Cognition: The Intersection of Cognitive Linguistics and Linguistic Anthropology*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 145–77.
- Perniss, Pamela – Gabriella Vigliocco. 2014. The bridge of iconicity: From a world of experience to the experience of language. *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 369: 20130300. <http://dx.doi.org/10.1098/rstb.2013.0300>
- Radden, Günter – Klaus-Uwe Panther. 2004. Introduction: Reflections on motivation. In: Günter Radden – Klaus-Uwe Panther (szerk.), *Studies in Linguistic Motivation*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 1–46.
- Searle, John R. 1969. *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmid, Hans-Jörg. 2011. *English Morphology and Word-formation*. Második, átdolgozott kiadás. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Sherzer, Joel. 2002. *Speech Play and Verbal Art*. Austin, TX: University of Texas.
- Székely, Zsuzsa. 2015. A motiváció kérdése a nyelvészetben. In: Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.), *Motiváltság és nyelvi ikonicitás*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 11–22.
- Szili Katalin. 2015. *Beszél vs. csacsog*. Adalékok a motiváció egy sajátos formájához. In: Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.), *Motiváltság és nyelvi ikonicitás*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 58–67.
- Tátrai, Szilárd. 2011. *Bevezetés a pragmatikába: Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta.
- Taylor, John R. 2002. *Cognitive Grammar*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Thibodeau, P.H. – Boroditsky, L. 2011. Metaphors we think with: The role of metaphor in reasoning. *PLoS One* 6, e16782.
- Tolcsvai Nagy, Gábor. 2017. Bevezetés. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.), *Nyelvtan*. Budapest: Osiris, 23–71.
- Tolcsvai Nagy, Gábor. 2020, megjelenés előtt. Átadás vagy közös értelemképzés. Két kommunikációs modell az iskolában és a kultúrában. In: *PeLiKon 2018 konferenciakötet*. Eger: Eszterházy Károly Egyetem.
- Veszelszki, Ágnes. 2020. *Karanténszótár. Virális tartalom*. Budapest: Inter – IKU.
- Waugh, Linda R. 1980. The poetic function in the theory of Roman Jakobson. *Poetics Today* 2 (1a): 57–82.